

Slika iza slike*

Retrospektivna izložba Jechezkiela Davida Kirszenbauma, Zagreb, Muzej Mimara, 12. prosinca 2018. – 3. veljače 2019.

Jasminka Domaš
jasminka.domas@zg.t-com.hr

Možemo na samom početku utvrditi da smo imali sreću vidjeti u Zagrebu predivna, dojmpljiva djela židovskog slikara Jechezkiela Davida Kirszenbauma (Staszow, 1900. –Pariz, 1954.). Iz Zagreba ta izložba odlazi u Njemačku i Francusku...

Snažno privlače umjetnikovi akvareli, crteži, ulja na platnu i ilustracije. I polako korak po korak pokušat ćemo slikarev život povezati u cjelinu, načiniti mozaik u kojem ništa ne nedostaje.

Ne znam točno kako je u drugim religijama, ali u judaizmu nema slučajnosti. Sve je uvijek samo niz uzroka i posljedica, niz skrivenih providnosti. Kad to kažem onda mi je u mislima onaj prvi mail koji mi je pranećak slikara Natan Diament uputio iz Izraela i pitao me hoću li mu pomoći oko izložbe u Zagrebu. Odmah sam mu potvrdno odgovorila ne pitajući se previše tko je taj Natan ni kako je saznao za mene. No jasno mi je da je među židovskim svijetom i dalje na cijeni usmena predaja kao što je oduvijek bila.

I nije prošlo mnogo vremena, a gospodin Diament je stigao sa suprugom u Zagreb i našli smo se na čaju u hotelu Esplanade koji srećom još uvijek ima onaj predivan stari europski štih i ugođaj. Mogla sam samo zaključiti da Natan neće biti posljednji Izraelac koji će me nešto željeti pitati. Budući da sam književnica, empatično slušati ljude jest nešto što se podrazumijeva.

No vratimo se našem slikaru Davidu rođenom 1900. u poljskom štetlu u Staszowu. I pred oči izlazi slika pod nazivom Židovi na zimskoj ulici. Štetl je inače naziv za židovski gradić u srednjoj ili istočnoj Europi, negdje u Poljskoj, Ukrajini, Moldaviji, Litvi, Rumunjskoj, Mađarskoj. Korijen te riječi je u jidišu, odnosno na njemačkom *die Stadt* je grad. Ali jidiš je uvijek pjevan, on drži svoju melodiju, svoju aromu koja je izrasla iz njemačkog jezika desetog stolje-

---

* Predavanje mr. sc. Jasminke Domaš posvećeno židovskom slikaru Kirszenbaumu održano u Zagrebu, u Muzeju Mimara, 31. siječnja 2019.

ća, aramejskog, biblijskog hebrejskog s dodatkom slavenskih riječi. Jidiš se piše hebrejskim pismom. Tako će jedan Židov pjevati svojoj dragoj da joj tri godine nije vidio *ojele* – *die Augen* – oči.

U štetlu koji je uvijek imao svoje rabine, ili tamo od 18 stoljeća svoj *hasidski* dvor, puno se pričalo o čudima lokalnih rabina, *wunder rabija*, i tu su bile najpoznatije hasidske skupine: Breslav, Lubavić, Satmar, Bobov, Puppa itd. A pričalo se i strastveno raspravljalo možda i zato što je oskudica bila teška, pa je nekako barem na trenutak trebalo zaboraviti na bijedu svakidašnjice. Sjetimo se na trenutak Singera i njegovih priča – kao u knjizi *U sudnici mog oca*. On je na jidišu održao i svoj svečani govor u Švedskoj. Primajući Nobelovu nagradu za književnost nazvao je jidiš neprevodivim jezikom filozofa i uličnih mangupa. *Haside* susrećemo i danas slikovito odjevene s velikim šubarama, ispod nose kipa, s dugim kaftanima, bijelim dokoljenkama. Treba se samo naći negdje uoči šabata u blizini sinagoge u Beču, Budimpešti, Pragu, Trstu, Berlinu, Jeruzalemu...

Pokušajte si sada predočiti u Poljskoj, ne samo u osamnaestom nego i u devetnaestom pa i dobrim dijelom u dvadesetom stoljeću male, drvene kućice u štetlu, u kojima nije bilo dovoljno ni hrane, ni ogrjeva, a zime su duge, strašne, pune snijega i leda. Djecu su najčešće sve do proljeća držali pod pokrivačem u krevetu, jer nisu imala ni cipela ni odgovarajuće odjeće. Dva slikareva, Kirszenbaumova brata, umrla se tijekom zime od pothlađenosti, gladi i upale pluća.

I dok gledamo portrete i likove na zagrebačkoj izložbi otkriva nam se svijet *hasida*. Sama riječ *hasid* prvi put se spominje u Petoj knjizi Mojsijevoj: »I za Levija reče: Tvoj Tumim i tvoj Urim neka budu u čovjeka tvojega svetoga« (Pnz 33, 8). Na trenutak zaustavimo se kod te dvije riječi Urim i Tumim i otkrivamo da u sebi kriju značenje svjetla i nečeg što je savršeno. Otkrivaju Božju volju i istinu. Pojam Urim i Tumim vezan je uz odjeću Velikog svećenika koji je na poprsju nosio 12 dragulja sa slovima, a simbolizirali su 12 izraelskih plemena. Slova su mjestimice svjetlila i davala poruku, istinu koja je dolazila iz Gornjeg svijeta, odnosno u nekom bi trenutku slova počela sjajiti i tako se mogla pročitati riječ i shvatiti smisao obznanjenog.

Kada spominjemo savršeno svjetlo ono je dolazilo od Izričitog Imena Božjega, tetragrama. Svjetlo uvijek traži najkraći put da bi neki čovjek najbolje ostvario svoju misiju. Tek kasnije Max Planck i drugi fizičari govorit će nam o brzini svjetlosti. Kabalisti, odnosno hasidi kojima taj nauk nije stran, znali su to puno prije njega. Dovoljno je pažljivo se zagledati u *Ec haim – Stablo života*. Naziv *hasid* se spominje i u Talmudu u značenju Božji čovjek, pobožan i pravedan. Tako i u proroka Izaije nalazimo rečenicu koja će doista obilježiti život J. Davida Kirszenbauma. »Pravednik gine i nitko ne mari« (Iz 57, 1). Ima ih također koji kažu da su psalmi povijest *hasida*: »Znajte da Gospod divno čuva svetoga« (Ps 4, 3).

I eto nas u jednom času u Staszowu. Povremeno Kirszenbaum crta likove oko sebe s *jarmulkom*, malom crnom kapicom koju nose pobožni Židovi. *Jar malka*, kada se riječ tako na kabalistički način rastavi znači *bojim se Kralja, Gospoda* – misao je koja se nadvija nad umjetnika od malih nogu. A više je razloga za strah. Jer živi u ultraortodoksnoj obitelji i sredini, a ono što je za *hasida* od Boga zabranjeno, zabranjeno je. Muči ga itekako, i ne samo njega, posebice druga od Deset zapovijedi: »Nećeš načiniti sebi kipa, niti slike, bilo čega što je na Nebu, na zemlji ili na vodi. Nećeš im se klanjati niti im služiti, jer ja sam Gospodin, Bog tvoj, ljubomoran Bog« (Pnz 5, 8-9).

I drama je već na pomolu ili bolje rečeno već je u tijeku, a zove se vjera, tradicija, odgoj, roditelji. I predočite si portret umjetnikova oca s čudnim pogledom sa strane, u očima se vidi i strah i zbunjenost, čujemo ga kako se obraća Svevišnjem: »Gospode, poštivao sam i poštujem Tvoje zakone, a dao si mi sina umjetnika, koji ni za što drugo ne želi znati, osim za svoje slike. A to si izrijeком zabranio.« I gotovo osjećamo kako se ubogi čovjek lomi između zakona Tore i svojeg sina. I kuka onako po cijele dane na jidišu u kući i izvan nje: »Oj va voj.« On sina ne može izagnati, ne može ga prestati voljeti, a taj čudan sin već zna i sam da će morati otići iz Poljske. Udaljiti se od rodne kuće, i traži oprostaj od majke i oca što ne može biti netko drugi, postolar, muzičar, mali trgovac. Jednostavno on mora naučiti nositi sam sebe. Iznimno je hrabar u svojem odabiru, u svojoj neobičnoj misiji da bude ono što jest: slikar.

Tikun olam znači na hebrejskom popravljati svijet, a on ga želi upravo svojim slikama učiniti boljim i ljepšim no što jest. Ipak će nešto ponijeti sa sobom iz Poljske, *hasidsku* vitalnost, premda zna da unutar tradicije i vjere on mora načiniti nov razmještaj. Svjetlo koje do njega dopire svjetlo je istine o vlastitom identitetu, samo slikajući on može biti savršen. U crtanju i slikanju šalom – *mir*, pretapa se u šalem – *cjelovitost duše*. U psihofizičku ravnotežu u kojoj nutarnje i vanjsko postaje jedno.

Zacijelo, tako bi mu prereakao Uri i Tumim. A tko je čovjek da sudi o Božjoj volji i providnosti? Neke stvari očito su ostavljene za Kraj vremena. I dok mladi umjetnik odlazi iz Poljske pokušava majci, koja se nikada nije pomirila sa sinom koji slika, reći da je Bog tu za svakoga koji ga traži, za svakog čovjeka ili ni za jednog pa i za njega takvog kakav on već jest. Da li baš svojom voljom? Jer očito je da tu postoji i odabir Neba.

Htio to Kirszenbaum ili ne, od *hasida* nije naučio samo moliti nego moliti krajnje usredotočeno, slikanje postaje molitva i meditacija, koja će ga pratiti na životnom putu. Njegova molitva postaje slika, prepoznatljiva, osebujna, snažna. I zato su mu portreti dojmljivi, crtež je čist, sublimiran u detalju koji otkriva cjelinu.

Vidimo ga u Weimaru, u školi za arhitekturu i primijenjenu umjetnost poznatijoj pod imenom Bauhaus, upija njemački ekspresionizam, profesori su mu Klee i Kandinsky. Cijeli svijet kao da je čekao na njegovu karizmatičnu energiju.

Naravno, ne slučajno, okusivši slobodu, radi studiju velikog židovskog učenjaka Majmonida, kodifikatora zakona, liječnika i filozofa, slika u akvarelu rabina koji predaje u *hederu*. I događa se svojevrstan apsurd, Kirszenbaum putuje, uživa u životu, u stvaranju, ali s njim i u njemu stalno putuje i štetl kojeg je toliko čeznuo napustiti. Gotovo kao da je rođen sa sudbinom praoca Abrahama kojem Gospod kaže: »Leh leha – idi, idi«, jer svjetlo koje je posebno ne smije se zadržati na jednom mjestu.

Slikajući, on priča poput *magida* (pripovjedača) koji putuje od jednog štetla do drugog i dočarava kako je izgledao život u Staszowu. Jedna od slika ima naziv Slijepi violinist. Znam da se ljudi često pitaju koji je razlog da upravo među Židovima ima toliko genijalnih muzičara, violinista, čelista, pijanista, skladatelja...

Na to pitanje nije moguće odgovoriti ako ne pokažemo na sliku iza slike. A to je gotovo u pravilu i to stoljećima, siromaštvo, progon i pogrom, zatim prisilno ograničavanje Židovima kretanja raznim uredbama i propisima nežidova, sjetimo se primjerice geta. Ograničene su i profesije kojima se taj lutajući Židov smije baviti. Razgovarala sam jednom o tome i s poznatim psihoanalitičarem dr. Eduardom Klainom. On smatra da ta crta genijalnosti kod židovskih umjetnika dolazi i iz nataložene patnje, pa čak i depresije. Jedan moj prijatelj, neočekivano čuvši muzičara kako je počeo svirati na violončelu melodiju *Kol nidre – Svi zavjeti*, pogledao me i šapnuo: »Pa to je čisti zen.« Riječ o svojevrstnom »padanju u sebe« i nadilaženju svih ograničenja u kreaciji.

Bio netko gladan ili sit, dobro odjeven ili bez cipela, tužan ili radostan, ako je u njega voljom Svevišnjeg udahnut talent muzičara, on svugdje čuje glazbu nebeskih sfera. I svjestan je da je nitko ne može točno prenijeti, dočarati, ali na čovjeku je da to uvijek ponovno pokušava. I tako se već naraštajima rađaju muzičari, pjevači, pjesnici, skladatelji. To je način da se bude slobodan, da se preskoče zidovi, obroci hrane, granice. To je način da žrtva nađe svog mučitelja.

I dok se čuje muzika, u svijetu raste čežnja da se uđe u melodiju, da se postane zvukom i magičnom energijom koja putuje svemirom. Muzika za slikara Jechezkiela Davida svjetleće je sjeme koje postaje bojom, potez kista, želja da se tako izrazi ono što duša osjeća. Jer bez toga Kirszenbaumove slike violinista ili trubača, čovjeka koji puše u šofar, ne bi ostavljale na promatrača tako snažan dojam.

Slikar odjednom čuje glas rabina iz Staszowa koji u učionici govori da je Mojsije nakon silaska sa Sinaja do kraja svog života čuo u sebi nebesku glazbu i kada bi prenosio Židovima riječi Gospoda one su imale ritam, one su bile muzika, zvuk svetih slova. Osim toga, glazbu, kao i sliku, svaki čovjek može čuti ili vidjeti, neuk i učen, i razumjeti na svoj način to što čuje ili što vidi pred sobom.

Naime, s muzičarima svijet nije mjesto praznine nego staza puna božanske slave. Slobodno možemo reći da je glazba kozmička molitva. Most između Boga i čovjeka.

I dok imamo pred očima umjetnikove slike vidimo ga kao dječaka zatravljenog prizorom na ulici. On vrlo pažljivo promatra muzičara, njegove ruke, oči, instrument. Taj dječak je izuzetno koncentriran. Puno godina poslije on će to iskustvo prenijeti slikom. Oživjeti taj prizor s ulice, ovjekovječiti ga. I u tom toku vremena sve što je bilo razlomljeno odlaskom iz Poljske, ponovno kod umjetnika biva cjelinom.

Tako uočavamo i sliku čovjeka s *talitom*, molitvenim šalom s resama, posebno je zanimljiv ugao na kraju *talita*, rese koje čine 32 staze mudrosti sastavljene od 22 hebrejska slova i 10 *sfirot*, protoka božanske energije. Na dnu *talita* su modre pruge, jer more je plave boje, a i nebo je modro, a na njemu je safirno Prijestolje Slave. I vidimo naslikanog rabina koji je podignuo ruke na blagoslov i slikar zna da kroz deset prstiju prolazi božanska snaga. Riječ je o akvarelu pod nazivom Rabinski blagoslov. O molitvenom šalu govori i najpoznatija molitva monoteizma Šma *Israel* – Čuj, *Izraele*: »Zbori sinovima Izraelovim, i reci im neka naprave rese na krajeve svojih odjeća za sva pokoljenja, i neka stave na resu modru nit, i neka im bude kao resa! Gledajte je i sjetite se svih Zakona Vječnoga da ih izvršite« (Br 15, 38-39).

Ali ta slika iza slike ima i svoj nastavak, jer nevjesta će poklonit uoči vjenčanja *talit* mladoženji. Simbolično to je poruka da će mu biti zaštita, da će se moći zakloniti pod njezinom dušom, da će pored nje i s njom naći svoj mir, kao što ga s *talitom* u molitvi ili meditaciji nalazi pobožan čovjek. *Talit* je simbol molitve i molba da vrata neba za molitelja budu otvorena. Pod *talitom* moli se i za otkupljenje svijeta.

Pred očima imamo ponovno portret umjetnikova oca koji ga zasigurno s *talitom* oko ramena prati na vlak za Krakov odakle će se Kirszenbaum otisnuti u svijet i utisnuti u njega. A iz Poljske nije imao što ponijeti, osim onog što je kao talent nosio u sebi, dar koji je dobio od Boga i uvažavao ga bez obzira na osudu i nerazumijevanje najbližih. Vidimo J. Davida Kirszenbauma u Weimaru zatim u Berlinu kako marljivo radi ilustracije za novine, knjige ili proučava dojmljiv njemački ekspresionizama i nova nadahnuća dobiva u Pariškoj školi koja je u punom procvatu.

Ali, vrijeme se sabire, zgušnjava, umjetnik osjeća tjeskobu, još ne zna o čemu se točno radi, ali sluti da zlo dolazi. Nažalost ta crna slutnja se ubrzo ostvaruje. Nacistička okupacija zatječe ga u Francuskoj i s njom na djelu je ideologija uništenja koja će prezreti njegovo stvaralaštvo, njegov identitet i pripadnost židovskom narodu. Duskora će Kirszenbaumova supruga Helma biti ubijena u Auschwitzu, a on će dospjeti u logore na jugu Francuske, okrutnost i mučenje postaju kruh svagdašnji. Ipak, uspijeva preživjeti. Ali kako? Tijelo je iscrpljeno, duh jedva još plamsa. Umjetnik se pita gdje su njegove slike? Jesu li spaljene, uništene, opljačkane? Zgažene u kontekstu onog što je nacizam smatrao destruktivnom umjetnošću. Taj gubitak je za njega nenadoknadiv. Za umjetnika gubitak njegova djela jednak je gubitku identiteta. Ipak, 1954. slika proroka

Iliju, odnosno kako kažu Židovi, Elijahua. Zašto baš njega? Što je to što na prvi pogled ne vidimo? Što je skriveno? Taj prorok povezuje u sebi nebesko i zemaljsko poslanje. On će, među ostalim, navijestiti dolazak Mesije. Iznad Elijahua je znak Božje milosti i naš slikar se pita: »Je li Božja milost da sam ja, pored šest milijuna ubijenih, preživio?«

I kao što prorok Ilija, Elijahu, iscrpljen događajima na zemlji odlazi u pustinju, tako i J. David odlazi u osamu tražeći u tišini stvaranja lijek za ranjenu dušu. I kao što Gospod zove Iliju da izađe iz spilje, tako zove i Jechezkiela da ponovno bude u svijetu, ali njegove tjelesne snage su pri kraju. Spoznaje i tješi se, da je Božja providnost čovjeku najčešće skrivena. Pita se što još može učiniti. On, kojeg su zvali slikarom židovske duše. Odlazi u Brazil i u Maroko, boje postaju intenzivnije, drugačije, ali ništa nije dovoljno daleko da bi zaboravio ono što su njegove oči vidjele.

Vraća se u Europu, u meditativnoj, govorećoj tišini slika *Dolazak Mesije u štetl*, kao i sliku pod nazivom »Mesija i anđeli dolaze u selo«. I što nalazimo u slici iza slike? Mesija je onaj koji je odlučio podnijeti bol za svoj narod i koji je rekao Bogu: »Nijedan Židov ne smije biti izgubljen, ni oni koji su već rođeni, ni oni koji su upravo umrli, ni oni koji će tek biti rođeni. Svaki Židov još od Adamova vremena mora biti spašen. Samo ako mi tu želju ispuniš, Bože, ja ću moći podnijeti patnju.« Možemo samo pretpostaviti patnju umjetnika kojima su bližnji ubijeni, braća, sestre, milijuni – vidio je tolike smrti. On ih mora ponovno vidjeti. Njemu treba ta mesijanska nada, vjera u uskrsnuće prije odlaska. On ipak zna, korijeni su u Poljskoj i da će dolaskom Mesije, Pomazanika, volja Božja opozvati smrt i obrisati suze sa svakog lica. Na kraju svojih dana on želi promjenu, on treba nadu, vjeruje da će skrivena Zlatna vrata Jeruzalema biti otvorena i vratiti svijet iskonu, harmoniji. I da će napokon Bog i čovjek zajedno koračati univerzumom. Prepoznavamo na nekim slikama onu šagalovsku maniru, ako za nas nema mjesta na zemlji mora ga biti negdje drugdje, likovi lebde, kao oblaci. Vidjeli smo Kirszenbaumovu sliku čovjeka s ovnujskim rogom koji stoji na krovu kuće i koji kao da pogledom traži svjetlo Mesije po kojem će ga ljudi prepoznati. U zvuku šofara, ovnujskog roga, on prepoznaje tajni jezik Boga. Zvuk šofara ujedno je i zvuk sjećanja, ono što je nestalo ispred očiju, ponovno se pojavljuje. Taj veoma stari biblijski instrument najснаžniji je instrument ljudskog sjećanja. Postoje dugi, mekani zvukovi koji djeluju utješno i umirujuće. Ima dana u godini koji su takvi, dani bez posebnih zbivanja, koje čuvamo s ljubavlju i za njima čeznemo. Postoji također razlomljeni, oštrij zvukovi koji izazivaju napetost, podsjećaju na tegobe, žalost, razočaranja, tugu, na izgubljeno vrijeme. Taj zvuk najavljuje i blagdan Jom kipura, oprosta, pokajanja i pomirenja. Ali i to da se kao ljudi probudimo i ostavimo nevažnih stvari. I da, dok još ima vremena, načinimo sebi novo srce i nov duh.

To je krajnja poruka, ne smijemo izgubiti nadu. I tako i Kirszenbaumove slike, i ove slike iza slike, imaju svoju misiju ohrabrenja koja dolazi od čovjeka

koji je snažno utjecao na židovsku modernu umjetnost i koji je prepoznao dar koji je dobio od Boga i, unatoč osudama i nevoljama, nije ga se odrekao. Iz štetla, iz hladne poljske zime, došao je u Pariz, grad pun svjetlosti. Pa i onda kada se tama nadvila nad svijet nije zaboravio njezin sjaj. I to nam je ostavio kao popudbinu, ne zaboraviti na svjetlo.

Kirszenbaum nam je na slikama podario svijet svojih snova i vizija i kao da nam, unatoč stradanju, želi reći da život ima smisla pa i onda kada se snovi ne ostvare onako kako smo planirali. Gledajući te posljednje slike o Mesiji kao da mu čujemo glas da i onda kada se san izjalovi da počnemo s novim snom, baš kao što je zapisano u Knjizi izreka: »Pravednik pada sedam puta i diže se« (Izr 24, 16).

Kao odrasli ljudi moramo biti svjesni da tajna punog života svoj korijen ima u davanju drugima, pa i kroz ovu Kirszebaumovu izložbu.